

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2021, 10 (1): 28-51.

**Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak
Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması**

The Salafi-Sufi Conflict in Georgia's Chechen-Kist Society as
Controversy on Diaspora Identity

Keisuke WAKIZAKA

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF

Asst. Prof., İstanbul Gelişim University, Fac. of Econ. Adm. and Soc. Sci.

kwakizaka@gelisim.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0438-5687

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 09.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Wakizaka, K . (2021). Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 28-51 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/803629>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması*

Öz

Bu çalışmanın konuları Pankisi'deki Selefilik akımının diğer bölgedekilerle farkları ve Sufiler ve Selefilik arasındaki ilişkilerin değişim sürecidir. Bu makale, Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının Çeçen-Kist kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyona karşı nasıl korumak gerektiğine yoğunlaştığını ve Pankisi'deki kültür me kimlik durumunun rahatlanması ve çevre kirliliği ve insan hakları sorunları gibi yeni sorunların ortaya çıkmasının Pankisi'deki Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesinde önemli rol oynadığını öne sürmektedir. Çeçen-Kistlerin neredeyse tamamı Müslümanken onların benimsediği geleneksel İslamiyet (tasavvuf) ve kültürü, Hıristiyanlık ve Gürcü kültüründen de önemli derecede etkilenmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği dönemindeki ateist politikalarından dolayı Çeçen-Kistlerin toplumsal hayatı sekülerleştirilmiş ve Gürcüler ve Çeçen-Kistler arasındaki farklar daha da azalmıştır. Diğer yandan, 1990'lı yıllardan sonra ise Kur'an merkezli saf İslamiyet'i savunan Selefilik Pankisi'de yayılmaya başlamış ve özellikle gençler arasında çok etkili olmuştur. Fakat Pankisi'deki Selefilik ve Kuzey Kafkasya'daki Selefilik arasında önemli fark mevcuttur. Kafkas Emirliği örneği gibi Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefilik-Vahhabilik akımı şeriatın katı şekilde uygulandığı "İslam devleti" gibi yapılanmaları bölgede oluşturmaya yönelmekte ve bu süreçte bölgedeki güçlerle ciddi çatışma içindedir. Diğer yandan, Pankisi'deki Selefilik akımı ise Çeçen-Kist kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyondan korumaya ağırlık vermektedir. Gürcistan devletinin ilkelerine aykırı olan "İslam devleti" gibi yapılanmaları kurma niyetini gütmemiştir. Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı da "Çeçen-Kist kimliği asimilasyondan nasıl korumalıyız?" sorusu üzerine odaklanırken bu iki grup Çeçen-Kist kimliğinin korunmasının önemi konusunda hemfikirdir. Öyle ki, Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültürü konusunda rahatlama sağlandıktan sonra önemli derecede sakinleşmiştir. Ayrıca çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi yeni sorunların ortaya çıkması Pankisi'deki Çeçen-Kistleri Gürcistan hükümetine karşı birlikte harekete geçirmiş ve bölgedeki Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesinde önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Çeçen-Kist Toplumu, Selefi-Sufi Anlaşmazlığı, Diaspora, Kimlik.

* Bu çalışma yazar tarafından 2019 yılında Doç. Dr. Işık Kuşçu Bonnenfant'ın danışmanlığının altında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne teslim edilen yazarn "Living as 'North Caucasians in Georgia: Identity and Integration in Georgia among the Ossetian and Chechen-Kist Communities" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

The Salafi-Sufi Conflict in Georgia's Chechen-Kist Society as Controversy on Diaspora Identity

Abstract

The topics of this work are the differences between Salafism in Pankisi and that in the other regions and the change of the relations between Sufists and Salafists. This article argues that the conflict between Salafists and Sufists focuses on the topic of how Chechen-Kist identity should be preserved against assimilation to Georgian society and that the improvement of socio-cultural situation in Pankisi and the emergence of new problems such as environmental issue and issue of human rights played an important role in the end of the conflict between Sufist and Salafist in Pankisi. While most of Chechen-Kists are Muslims, their traditional Islam and culture was densely affected by Christianity and Georgian culture. Besides, due to the atheist policies in the Soviet era, Chechen-Kists' social life was secularized and differences between Georgians and Chechen-Kists decreased even more. On the other hand, Salafism (Qur'an-based Islam) spread in Pankisi after 1990s and affected especially young people. However, while Salafism-Wahhabism in the other regions aims at establishment of "Islamic state" in which *Sharia* (Islamic legal system) is implemented strictly, Salafism in Pankisi highlights preserving Chechen-Kist identity against Georgianization and does not intend to establish "Islamic state", which is contrary to Georgia's principles. While the Sufist-Salafist conflict in the region is over the question of how Chechen-Kist identity should be kept, both of the two groups recognize the importance of preserving their identity in the same way. Therefore, the Salafist-Sufist conflict in Pankisi calmed down after the situation of Chechen-Kists' culture and identity was improved. Besides, the emergence of new problems such as issues of environmental pollution and human rights led Chechen-Kists in Pankisi to take action together against the Georgian government and played an important role in the end of Salafist-Sufist conflict in the region.

Keywords: Georgia, Chechen-Kist Society, Salafi-Sufi Conflict, Diaspora, Identity.

Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Gürcistan yeni ulus-devlet inşa sürecine girmiştir. Gürcistan başlangıçta ülke içindeki azınlıkları dışlamaya yöneldiği için ülke içinde Abhazya ve Güney Osetya sorunları gibi şiddetli etnik çatışmalar yaşanmış ve azınlıkların Gürcistan'a entegrasyonu günümüzde de Gürcistan'ın en önemli gündemi olarak

kalmaktadır. Ayrıca 11 Eylül saldırısından sonra Gürcistan'daki azınlıklar, özellikle Müslüman azınlıklarının entegrasyonu meselesi "terörizme karşı mücadele" bağlamında da ele alınmaya başlamış ve bu açıdan onların Gürcistan'a entegrasyonunun önemi daha da artmıştır.

Diğer yandan, Pankisi Vadisi'ndeki Selefilerin toplumsal yapısı ve Selefi-Sufi anlaşmazlığı diğer bölgelerdekinden çok farklı olmasına rağmen bu gerçek üzerinde odaklanan ve diaspora kimliği bağlamında Pankisi'deki Selefileri ele alan çalışmalar neredeyse hiç yoktur. Bu çalışma Rogers Brubaker'in "diaspora-anayurt-ev sahibi toplumu ilişkileri" teorisinden (bkz: Brubaker, 1996) yola çıkmış ve Çeçen-Kist diasporası ve "ev sahibi" olarak tanımlanan Gürcü toplumu arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Bu çalışma, Pankisi Vadisi'ndeki Selefi-Sufi anlaşmazlığının Çeçen-Kist kimliğini Gürcü toplumunun asimilasyonuna karşı nasıl korumak zorunda olduğunu ve Çeçen-Kist kimliği konusunda belli bir seviyede rahatlık sağlandıktan sonra Selefi-Sufi anlaşmazlığının neredeyse sona erdiğini öne sürmektedir.

Kaynaklar ve araştırma yöntemleri konusunda, Ayşegül Aydıngün, Ali Asker ve Anıl Üner tarafından hazırlanan "Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset" başlıklı makale Pankisi Vadisi'ndeki Selefi-Sufi anlaşmazlığı ile ilgili son derece önemli birinci el kaynağından yararlanmıştır. Bunun dışında 2017 yılında Pankisi Vadisi'nde yazar tarafından yapılan saha çalışmalarından da yararlanılmıştır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerine dayanmakta ve toplanılan bilgi hem ampirik kaynak olarak hem de analiz için kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın yapısı konusunda, birinci bölümde Pankisi Vadisi'ndeki Çeçen-Kist toplumundaki İslamiyet'in tarihsel süreci ve güncel durumu hakkında kısa bilgi verilecektir. İkinci bölümde Pankisi Vadisi'ndeki Selefi-Sufi anlaşmazlığının yapısını Kuzey Kafkasya'daki durumuyla karşılaştırarak analiz edecektir. Üçüncü bölümde Pankisi Vadisi'nin güncel durumu ve onun Selefi-Sufi anlaşmazlığına etkisi ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise bu üç bölüm özetlenerek Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının "diaspora kimliğini nasıl korumak gerektiğine" dair olduğu ve bu anlaşmazlığın belli seviyedeki kültürel rahatlanmadan sonra neredeyse sona erdiği vurgulanacaktır.

Gürcistan'daki Çeçen-Kist Toplumunda İslamiyet

Sovyetler Birliği Dönemine Kadar Çeçen-Kistlerde İslamiyet

19. yüzyılda Çeçenistan-İnguşetya'dan Gürcistan'ın kuzeydoğu kısmında yer alan Pankisi Vadisi'ne yerleşen Çeçen-Kistlerin neredeyse hepsi Müslümanken, onların inanç sistemi İslamiyet öncesi paganizm ve Hıristiyanlıktan da önemli derecede etkilenmiş ve Gürcüler ile Çeçen-Kistler arasında kültürel açıdan güçlü bağlar mevcuttu (Kurtsikidze ve Chikovani,

2002: 26; Sanikidze, 2007: 266). Çeçen-Kistler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da onlar üzerindeki Rus Çarlığı ve Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin baskısı devam etmiş (Sanikidze, 2007: 267) ve Jokolo ve Omalo köylerinin sakinlerinin çoğu 1866 yılına kadar Hıristiyanlaştırılmıştır (Sanikidze, 2007: 267). Böylece Çeçen-Kist toplumu Müslüman kesimi ve Hıristiyan kesimi olarak bölünmüş ve Hıristiyan kesimi ise Hıristiyan Gürcü toplumuyla tamamen birleşmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 352). Bir de Pankisi'deki Çeçen-Kistler üzerindeki İslamiyet'in etkisi 1990'lı yıllara kadar Çeçenistan-İnguşetya'dakilere nazaran daha azdı (Sanikidze, 2007: 267).

Diğer yandan, bölgede İslamiyet'in tekrar canlanmasına yönelik çabalar da elbette mevcuttu. Mesela 1905 yılında Pankisi'de bir mescit açılmış (Margoshvili, 1990: 15) ve Sovyetler Birliği döneminde de hükümetin baskısına rağmen İslami inanç Çeçen-Kist toplumunda sağlam şekilde korunmuş ve bölgedeki Çeçen-Kistlerin hemen hemen hepsi 1970'li yıllara kadar İslamiyet'i yeniden benimsemiştir (Sanikidze, 2007: 268-269). Özellikle Nakşibendi ve Kadiri Sufi tarikatları bölgedeki Çeçen-Kistlerin dini kimliği sürdürmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde de toplum üzerinde büyük etkiye sahiptir (bkz: Kurtsikidze ve Chikovani, 2002: 29; Margoshvili, 1990: 231-239). Ortadoğu'daki İslamiyet'te mescit ibadet için son derece önemli rol oynarken Pankisi'deki tasavvuf sisteminde Müslümanlar mescit olmaksızın bile evlerde dini faaliyetleri sürdürebilmiştir. Böylece Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nin baskısı Çeçen-Kistlerin inancını fazla etkilememiş ve onların inancı ve etnik birlikteliği günümüze kadar sürdürülmüştür (Tanaka, 2000).

Pankisi'deki İslamiyet'in paganizm ve Hıristiyanlığından etkilendiği gibi, bölgedeki şeriat sistemi de Çeçen-Kistlerin gelenek-adetlerinden etkilenmiş ve gelenek-adetler sıkça şeriatın daha üstün konumda yer almıştır (Sanikidze, 2007: 273). Bu yüzden, iki Sufi tarikat arasındaki farklar bölgedeki Çeçen-Kist toplumunda sorunlar yaratmamıştır. Çeçen-Kistlerin neredeyse tamamı kendilerini Müslüman olarak tanımlarken onların çoğu Sovyetler Birliği hükümetinin din üzerindeki baskısından dolayı İslami öğretileri yeterince öğrenememiştir. Böylece Pankisi'deki birçok Çeçen-Kist önemli derecede dinden uzaklaştırılmış ve dini hayatla fazla ilgilenmemiştir. Mesela, orada birçok kişi içki içerdi, Hıristiyanlarla evlenirdi ve kendi çocuklarına Hıristiyan isimlerini verirdi (Sanikidze, 2007: 273-274).

Kültür konusunda da Pankisi'deki Çeçen-Kistler günlük hayatta ortak dil olarak Gürcüceyi kullanmakta ve onların toplumsal-kültürel yapısı Gürcü toplumundan çok etkilenmiştir. Böylece Gürcistan'daki Çeçen-Kistler Müslüman toplumu olmasına rağmen Gürcü toplumuna en iyi şekilde entegre olan toplumlardan birisiydi. Ayrıca, paganizm, Hıristiyanlık ve Sovyetler Birliği dönemindeki ateist politikadan dolayı Çeçen-Kistler ve Gürcüler arasındaki farklar azalmıştır.

Selefilik Pankisi Vadisi'ne Yayılması

1990'lı yıllara kadar Pankisi'deki Çeçen-Kistler Gürcistan'a en iyi şekilde entegre olmuş etnik gruplardan biri olarak belirlenirken Çeçenistan'da meydana gelen iki savaş ve Gürcistan'ın Çeçenistan-İçkerya ile ilişkileri güçlendirmesi Pankisi'nin toplumsal-kültürel, dini ve siyasi durumu dramatik şekilde değiştirmiştir. Mesela 1996 ve 2001 yılları arasında Pankisi'de 4 yeni mescit inşa edilmiştir (Kurtsikidze ve Chikovani, 2002: 34). Bununla birlikte Arapça okullar ve üst düzey eğitim kurumları da Pankisi'nin her köyünde açılmıştır. Böylece 1990 yılından sonra Arap ülkelerindeki üniversitelerde eğitim gören gençlerin sayısı önemli derecede artmış (Kitagawa, 2004: 152) ve Pankisi Vadisi'nde Araplar ve Selefilik etkisi hızlı şekilde yayılmıştır (Traynor, 2002). Pankisi'de faaliyet gösteren Arap Selefi örgütleri yerel Sufi Müslümanları çoktanrıçılığı benimsemekle sert şekilde suçlamıştır. Selefilik kendilerinin "hakiki Müslüman" olduğunu ileri sürerek İslamiyet'e dayanmayan gelenekleri eleştirmektedir.

1999 yılında meydana gelen İkinci Çeçen Savaşı esnasında mülteciler, militanlar ve yabancı mücahitlerin bölgeye yoğun şekilde akımı Selefilik yayılmasını daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde Pankisi'de devam eden ciddi kargaşanın Duisi köyünde şeriat mahkemesinin halkın tepkisine rağmen kurulması gibi eğilimlere halkın desteğini artırdığı da söylenebilir (Kurtsikidze ve Chikovani, 2002: 40; Kitagawa, 2004: 153). Günümüzde militanlar sorunu ve kargaşa Pankisi'de çözüldüyse de Selefilik geçen 10 yıl içinde bölgede önemli etkiye sahip olmuş ve özellikle gençler arasında yayılmıştır. Pankisi Vadisi'nin güncel ekonomik durumu oldukça kötüdür ve neredeyse bütün gençler işsizdir (Prasad, 2012: 12). Selefilik gençler arasında yayılmasının arkasında bu durum da mevcuttur. 2011 yılına kadar bölgedeki gençlerin %50-80'inin Selefilik yöneldiği tahmin edilmektedir (Prasad, 2012: 12). Böylece Pankisi'de Selefi gruplar ve Sufi gruplar arasındaki güç dengesi değişmiştir. Mesela, 2010 yılının Temmuz ayında Birikiani köyündeki geleneksel tekke Selefilik tarafından kaldırılırken onun yerine Selefi mescit inşa edilmiştir ("Chechen Wahhabis Destroyed Prayer House in Pankisi Gorge", 2011; "Prayer House Destroyed in Pankisi Gorge, Residents Assert", 2011). Jokolo ve Omalo gibi köylerde de yeni Selefi mescitler yapılmıştır.

Bir de Selefi gruplar ve Sufi gruplar arasındaki eğitim ve ekonomik açılardan büyük uçurum olması Selefilik bölgede yükselmesine sebep olmuştur. Genel olarak Pankisi'deki Selefi mescitlerin içinde küçük medreseler de var ve birçok çocuk Kur'an ve Arapçayı akşamları orada öğrenmektedir. Birçok genç Çeçen-Kistler Arap ülkelerde eğitime devam etmekte ve Arap ülkelerindeki eğitim kurumları öğrencilere çeşitli imkânlar sağlamaktadır (Prasad, 2012: 13). Dolayısıyla Selefilik dışarıdan büyük ölçekli mali ve maddi destek alabilmekte ve Selefi mescitlerdeki imamlar

Arapçaya hâkim olup İslamiyet'in öğretisi hakkında zengin bilgi birikimine sahip olmaktadır.

Diğer yandan, Pankisi'deki geleneksel Sufiler ise Gürcistan Müslüman İdaresi ile ilişkileri sürdürürken başka ülkelerden mali ve maddi destek almadığından dolayı mali olarak zor durumdadır. Onların mescitleri Sufi tarikatların Sovyetler Birliği döneminden beri devam eden kapalı yapısını yansıtmaktadır. Genellikle bu mescitler günümüze kadar kendi inancını korumaya ağırlık vermiş ve mescitte halka İslamiyet'i öğretmek ikinci planda kalmıştır. Bu yüzden Sufi mescitlerde eğitim için gereken donanımlar ve dini kitaplar yoktur ve dini eğitim genel olarak imamların evleri gibi yerlerde verilmektedir (Wakizaka, Süleyman ile mülakatı, 23 Ekim 2017). Pankisi'deki Sufi imamlar genellikle Sovyetler Birliği döneminde üniversiteden mezun olmuş, Arapça ve dini bilgi konusunda Arap ülkelerinde eğitim görmüş Selefi imamlara nazaran daha dezavantajlıdır. 2017 yılının Ağustos ayında Jokolo köyündeki Sufi mescitteki Cuma namazına katıldığımda Cuma namazından önce katılımcılar sadece Kur'an'ın bir kısmını okumuş ve dini hayat, ahlak ve Kur'an'ın yorumu ile ilgili somut bilgi anlatılmamıştır. Bundan dolayı birçok genç Selefi mescitlere gitmeyi tercih etmektedir.

Bölgede Selefilere sayısı arttıkça Sufiler ve Selefilere arasındaki gerginlik de yükselmiştir. Selefilere genellikle Chechen-Kistlerin gelenekleri hoş karşılamazken Sufiler ise Selefilere yabancı inanç sistemi olarak görmektedir. Mesela, Selefilere ara sıra yaşlılara başta bulunmayı ve ibadethane için toprağı satmayı reddetmiştir (Prasad, 2012: 12-13). Sufi gruplar Selefilere Çeçen-Kistlerin toplumsal kuralları ve geleneklerini reddettiğini ve geleneksel aile yapısını tehdit ettiğini vurgulamaktadır (Prasad, 2012: 13).

Fakat bazı Çeçen-Kist gençler Irak ve Şam İslam Devleti'ne (İŞİD) katıldığında Pankisi'deki Sufi grupların yanı sıra Selefilere çoğu da endişe hissetmiştir. İŞİD gündemden düştükten sonra ise Pankisi'den İŞİD'e gidenlerin sayısı azalmış ve Çeçen-Kist toplumu da artık bu örgüte katılmaya müsaade etmemektedir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 357-358). Günümüzde Selefilere ve Sufiler arasında belli bir seviyede anlaşmazlık devam ederken ikisi arasındaki ilişkiler önemli derecede yumuşamış ve her iki grup da Gürcistan'ın hukuk sistemi çerçevesinde faaliyet göstermektedir (Wakizaka, Süleyman ile mülakat, 23 Ekim 2017; Wakizaka, Ali ile mülakat, 23 Ekim 2017). Diğer yandan, Pankisi'de Selefilere yayılması Çeçen-Kistler arasında Çeçen-Vaynah diasporası kimliğinin gelişmesine ve bu toplumun Gürcü toplumundan uzaklaşmasına yol açmıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 357). Ayrıca bu durum Gürcüler arasında Çeçen-Kist imajının olumsuz oluşmasına neden olmuş (Tsulaia, 2011: 142-143) ve Çeçen-Kistler Gürcistan'ın siyasal ve ekonomik hayatından uzun zamandır dışlanmışlardır.

Gürcistan'daki Selefilik-Tasavvuf Anlaşmazlığının Durumu, Kuzey Kafkasya ile Mukayese

Günümüzde Pankisi Vadisi'nin yanı sıra Dağıstan, İnguşetya ve Kabardino-Balkarya gibi Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetlerinde de Sufi-Selefi çatışması devam etmektedir. Fakat Kuzey Kafkasya'daki Selefilik ve Pankisi Vadisi'ndekini mukayese ettiğimizde ikisi arasında büyük fark bulunmaktadır.

Genellikle, Vahhabilik Peygamber dönemindeki "saf İslamiyet" ve ona dayalı yönetim sisteminin ideal olduğunu savunmakta ve Müslümanlar ve Allah arasında hiçbir aracın mevcut olmadığı ve olmaması gerektiği vurgulamaktadır. Bu doğrultuda Vahhabilik dini tarikat gibi Allah'ın konumuna yaklaşmak için kullanılan tarikat ve cemaat gibi akımları reddetmektedir. Böylece Vahhabilik-Selefilik şeriat sisteminin her yerde tekdüze şekilde uygulanmasını hedeflemektedir. Bir de Vahhabilik-Selefilik sadece belli grubu kapsayan etnisite, ulus ve millet gibi kavramların yerine dünyadaki bütün Müslümanları kapsayan "ümme" kavramını ön plana çıkarmakta ve tekdüze bir "İslam devleti"nin gerçekleşmesini amaçlamaktadır (bkz. Delong-Bas, 2004).

Vahhabilik-Selefilik'in bu eğilimi 2000'li yıllarda Kuzey Kafkasya'da net bir şekilde gözlemlenmiştir. İkinci Çeçen Savaşı esnasında birçok savaşçı Çeçen komutan ve yabancı mücahitler Vahhabilik-Selefilik'i benimsemiş ve Doku Umarov'un 2007 yılında ilan ettiği "Kafkas Emirliği" resmi olarak Vahhabilik-Selefilik'e dayanmakta olup Çeçenistan'ın yanı sıra bütün Kuzey Kafkasya'yı içine almaktaydı. Umarov Rusya'ya karşı direnişe devam ederken, bütün Kuzey Kafkasya'nın bir "Vahhabi-Selefi İslam devleti" olarak Rusya'dan kurtuluşunu ileri sürerken, her milletin bağımsızlığına ise karşı olmuştur (Britton, 2014).

Bir de Kafkas Emirliği'nin yapısına baktığımızda ise kadroları Çeçenlerin yanı sıra Dağıstanlılar, Adıgeler ve İnguşlar gibi başka çeşitli gruplardan ibarettir. Mesela Doku Umarov'dan sonra Kafkas Emirliği'nin başına gelen Aliashab Kebekov ve Magomed Süleymanov Dağıstanlı Avardı ve Zalim Şebzukhov ise Adıgeydi. Üstelik Said Buryatskiy olarak da bilinen Kafkas Emirliği'nin önemli ideologu Aleksandr Tihomirov Kafkasya'nın dışından gelen biriydi (Wakizaka, 2020, 176). Burada görüldüğü gibi, Kuzey Kafkasya'daki Vahhabilik-Selefilik akımı net bir şekilde bölgede şeriata dayalı tekdüze "İslam devleti"ni kurmayı hedeflemekte ve etnik-ulusal kimliğin yerine İslamcılığa dayalı ideolojik kimliği benimsemektedir. 2014 yılında Ebu Bekir el-Bağdadi İŞİD'in "halifesi" olduğunu ilan edince Kafkas Emirliği İŞİD'e biat etmiştir (Vatchagaev, 2015). Bu durum Kuzey Kafkasya'daki Vahhabilik-Selefilik'in özelliğini açık şekilde göstermektedir.

Şekil 1: Kafkas Emirliği Haritası

Kaynak: Center for Research and Evidence on Security Threats, 2017

Şekil 2. IŞİD'in Potansiyel Olarak Kendisine Ait Olduğunu İleri Sürdüğü Bölgeler

Kaynak: Milliyet.com.tr, 2014

Vahhabilik-Selefilik'in Kuzey Kafkasya'da tekdüze "İslam Devleti"ni kurmaya yönelmesinin arkasında Kuzey Kafkasya'daki demografik yapısı mevcuttur. Gerçekten de, Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardino-Balkarya ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetleri'nde nüfusun çoğunluğu Müslüman olup bölgedeki nüfus (Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardino-Balkarya ve Karaçay-Çerkesya) toplam 5 milyon kişinin üstündedir (Wilhelmsen ve Youngman, 2020: 3). Böylece nispeten geniş alanda yoğun Müslüman nüfusunun bulunması Kuzey Kafkasya'daki

Vahhabi-Selefilerin bölgede önemli güç kazanmasına ve bölgede “İslam Devleti”ni oluşturmaya yönelmesine sebep olmuştur.

Diğer yandan, Pankisi Vadisi’ndeki Selefilerin toplumsal yapısı ve hedefi diğer bölgelerdekine göre oldukça farklıdır. Gürcistan’daki nüfusun çoğunluğu Hıristiyanlık, özellikle Gürcü Ortodoks Kilisesi’ne bağlıdır ve Müslümanlar bölgede azınlık olarak hayatını sürdürmektedir. Ayrıca Pankisi Vadisi’ndeki Çeçen-Kistlerin nüfusu 2014 yılındaki resmi istatistiğe göre 6.000 kişiden daha azdır (2014 General Population Census Main Results, 2016: 8). Ayrıca Çeçen-Kistlerin yaşadığı Pankisi Vadisi Hıristiyan bölgeleri tarafından çevrelenmektedir. Yani Pankisi Vadisi Hıristiyan bölgesi içindeki küçük “Müslüman adası” gibi durumundadır. Bu şartlar altında bölgede bir “İslam Devleti”ni oluşturup IŞİD gibi yapılanmalara bağlamak imkânsızdır. Böylece Pankisi Vadisi’ndeki Vahhabiler-Selefilere bölgede “İslam Devleti” gibi yapılanmaları oluşturarak Gürcistan’dan ayrılma gibi amaca yönelmemiştir. Onlar daha ziyade Gürcü toplumuna asimilasyona karşı Gürcü-Hıristiyan unsurunu içermeyen “saf İslamiyet”e dayanarak kendi kimliğini korumaya yönelmiştir. Yani Pankisi’deki Selefilere kendi diaspora kimliğini korumak için Selefilik-Vahhabiliği benimsemekte ve bölgedeki Sufi-Selefi anlaşmazlığı da “Gürcü toplumuna asimilasyona karşı kendi diaspora kimliğini nasıl korumalıyız?” sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Gerçekten de, Pankisi Vadisi’ndeki Çeçen-Kistler kültürel açıdan Gürcü toplumunun yoğun etkisi altında kalmış ve Çeçen-Kist kültürü ve Gürcü kültürü arasında önemli derecede benzerlik mevcuttur. Ayrıca Gürcüler ve Çeçen-Kistler arasında keskin dini fark mevcutken Sovyetler Birliği’nin ateist politikasından dolayı Çeçen-Kist toplumu önemli derecede sekülerleştirilmiş ve bu iki toplum arasındaki fark daha da azalmıştır. 1991 yılında Gürcistan bağımsız bir devlet olduktan sonra Gürcistan ulus-devlet inşa sürecinde kendisini “Ortodoks Hıristiyan devlet” olarak tanımlamış ve Müslüman Çeçen-Kistler bu süreçten dışlanmış ya da Gürcüleşme-Hıristiyanlaşma tehlikesiyle karşı karşıya olmuştur (Siprashvili, 2014: 22). Diğer yandan, Sovyetler Birliği’nin dağılması Çeçen-Kistlerin İslamiyet’i uygulaması için daha uygun ortamı oluşturmuştur. Bu şart altında Pankisi’deki Çeçen-Kistlerin İslam inancına merakı artmaya başlamıştır.

Bu süreçte Pankisi’deki Çeçen-Kistler geleneksel tasavvuftan ziyade Kur’an merkezli Selefilere yönelmiştir, çünkü tasavvuf Pankisi’deki birçok kişi tarafından modası geçtiği gibi görülmekte ve onların ilgisini çekmemiştir (Siprashvili, 2014: 22). Selefilere yayılması hakkında, yerel radyo kanalı olan “RadioWay”de çalışan İslam aşağıdaki gibi anlattı (Wakizaka, İslam ile mülakat, 24 Ekim 2017):

‘Selefilere yurtdışından gelmedi. Sovyetler Birliği döneminde din üzerinde ağır baskı vardı ve İslamiyet Çeçen-Kistlerin adetlerinden güçlü şekilde

etkilenmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bazı insanlar İslamiyet ve Arapçayı Suudi Arabistan'da öğrenmiş ve Kur'an'ı Arapça olarak da okumuştur. Daha sonra onlar kendilerinin İslamiyet'i doğru şekilde uygulamamış olduğunu fark etmişlerdir. Başkalarını Kur'an'ın söylediği gibi ibadet yapmamakla ve kâfir olarak ilan etmeye başlamışlardır. Onlar gelenekler ve dinin birbirinden ayrılması gerektiğini söylemektedirler. Bazı kişiler gelenekler ve büyüklerin söyledikleri söylemlerin çok önemli olduğun halde Selefilere uymaya başlamışlardır.'

İslam'a göre, Selefilik yayılması Çeçen mültecilerinin akması ve Çeçenistan-İnguşetya'ya giden Çeçen-Kistlerin Pankisi'ye geri dönmesi ile başlamamıştır. Bu süreç Suudi Arabistan'da Kur'an merkezli İslamiyet'i öğrenenler tarafından başlatılmıştır. Daha sonra onlar Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin "sekülerleşmiş ve Gürcüleşmiş" hayat tarzını eleştirmeye başlamıştır. Burada Selefilik Pankisi'de hızlıca yayılmasının Hıristiyan Gürcü toplumuna asimilasyona karşı tepki olarak başladığı ve Gürcü ile Çeçen-Kist topluluğu arasında toplumsal sınırı oluşturmaya yönelik girişim olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, bu durum gelenekçi Sufi Müslümanlar ve Kur'an merkezli Selefi Müslümanlar arasında kendi kimliğini asimilasyona karşı koruma yöntemi üzerinde de ciddi anlaşmazlık yaratmıştır.

Karabük Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Ali Asker'in 2016'da Gürcistan'da yaptığı mülakatta bir Selefi Çeçen-Kist Selefilik'in İslami geleneğin ta kendisi olduğunu ve Çeçen-Kist kimliğinin temeli olması gerektiğini ifade etmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 359).

Başka bir Selefi Çeçen-Kist Selefilik'in Hıristiyan Gürcü toplumuna asimile olmamak için gereken yol olarak değerlendirmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 360):

'Biz Hıristiyanların çoğunluk olduğu ülkede yaşıyoruz. Dolayısıyla neyin dinen doğru olduğunu bilmek zordur. Toplumumuzda sürdürülen kurallar var. Onlar günümüze kadar bizi bir arada tutmuştur. [...] ama bizim riayet ettiğimiz bu kurallar İslamiyet ile çelişmektedir.'

Ona göre, Selefilik başka kültürler ve dinlerden etkilenmemiş İslami ve temiz gelenektir. Çeçen-Kistlerin saf gelenek-adetleri Gürcü kültürü ve Hıristiyanlıktan etkilenmiş ve asıl İslami adetlerinden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla halk kendi kimliğini asimilasyondan korumak için Selefilik'i seçmiştir. Yani, Pankisi'deki Selefiler "saf İslamiyet"i Gürcü toplumu ve

kendileri arasındaki toplumsal-kültürel sınırları sürdürmek için bir yöntem olarak nitelendirmektedir.

Diğer yandan, Tiflis'teki bir gelenekçi-Sufi Çeçen-Kist aydın Selefilik'in yükselişi hakkında şöyle açıklamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 355-356):

'Gençler korktular. "Hristiyan bir toplum içinde kaldık, yok olacağız." diye bir korku çöktü gençlerin üstüne, dinî yapımızı korumak için bir imkân bulamadığımızdan oldu bunlar.'

Ayrıca, bir gelenekçi Çeçen-Kist aydın Selefilik'in yayılmasını Çeçen-Kistlerin "Araplaşması" olarak, yani Çeçen-Kistlerin Arap toplumuna toplumsal-kültürel asimilasyonu olarak nitelendirmiştir (Aydingün, Asker and Üner, 2016: 357):

'Biz Müslümanız ve Allah bizi Çeçen olarak yarattı. Biz o dönemde kısa kolluyla, farklı kıyafetlerle sokakları gezmezdik. Başımızı örtüyorduk. Onlar geldikleri zaman farklı giyim tarzlarını gördük, ama biz bunu onlara ait bir şey zannediyorduk. Daha sonra gördük ki onlar bunu Müslümanlıkla ilgili olduğunu ileri sürüyor. Biz Araplaşmak istemiyoruz.'

Başka gelenekçi Çeçen-Kist de Selefilik'in yayılmasının toplumsal-kültürel asimilasyonu hızlandırdığını vurgulamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 359):

"Reformcular (Selefiler)' propaganda ile bizim geleneksel toplumsal yapımızı mahvediyor. Bir süre sonra yüzyıllardır süregelen Çeçen-Kist toplumunun değerleri altüst olacak ve böylece bizim toplumumuz yok olacak.'

Bu gelenekçi Sufi Müslümanlara göre, Pankisi'deki genç Çeçen-Kist Müslümanlar kültürel açıdan nispeten yakın olan Gürcü toplumuna asimile olmaktan korkmuş ve kendi kimliğini sürdürmek için yol aramaktaydı. Yabancı devletler bu endişeyi görmüş ve Selefilik'i Çeçen-Kist topluluklarını bozmak için kullanmaktadır. Onların girişimleri Çeçen-Kist toplumlarının özelliklerini yok edecek ve toplumun Araplaşmasına yol açacaktır. Yani, Selefiler gelenekçi Sufi Müslümanların Hristiyan Gürcü toplumuna asimile olma yolunda olduğunu ileri sürerek, asimile olmamak için İslami gelenekleri uyguladığını vurgularken gelenekçi Sufi Müslümanlar ise Selefilerin Çeçen-Kistlerin geleneksel toplumsal yapısını bozup Çeçen-Kistleri Arap toplumuna asimile etmeye çalıştığını öne sürmektedir.

Fakat hem gelenekçi Sufiler hem de Selefiler Çeçen-Kist kimliğinin asimilasyona karşı korunmasının önemi konusunda hemfikirdir. Ayrıca Selefilik destekleyen Çeçen-Kistler bile kendi geleneklerini tam olarak reddetmemektedir. Mesela Ali Asker'in yaptığı mülakatta Tiflis'teki Selefi Çeçen-Kist kendi geleneklerinin sadece Kur'an ile çelişen kısmının kabul edilmediğini açıklamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 359):

'Biz Vahhabi değiliz, Selefiyiz. Bizim ilkelerimiz Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'e dayanır. Biz onlarla çelişmeyen adetleri kabul ederiz. Bizimle yaşlılar arasındaki anlaşmazlık onlar geleneklere öncelik tanıdığı için meydana geliyor. Biz gelenekler ve adetlerimizi İslamiyet ile uyum sağlamaya çaba harcıyoruz. Biz İslami devlete inanmıyoruz, ama bazıları inanıyor.'

Ayrıca, Ali Asker ile yapılan mülakatta Duisi köyündeki bir başka Selefi Çeçen-Kist bu noktayı daha net şekilde vurgulamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 362):

'Dışarıdakiler bize Selefi der ve bizi Vahhabi olarak etiketliyorlar. Bu tanımlamalar olumsuzluk anlamı taşımaktadır. Biz kendimizi İslamiyet'in öğretilerinin hakiki uygulayıcısı olarak tanımlıyoruz. Biz sadece tarihte süregelirken Allah'ın öğretisiyle çelişen adetleri reddediyoruz. Her toplumda ve toplulukta radikal unsurlar muhakkak olacaktır. Fakat hepimiz radikal İslamiyet'e destek vermiyoruz. Din adına halkı ezen ve militan olan geçener günümüzde namaz kılmıyor. Bizim onlarla hiçbir muhatabımız yoktur.'

Ona göre, Selefilik benimseyenler Çeçenlerin-gelenek-adetlerinden sadece Kur'an ve Hadis-i Şerif'le uyuşmayan kısmını reddetmekte ve genel olarak gelenekler-adetleri kabul etmektedirler. Yani, Pankisi'de Sufi ve Selefi gruplar arasında tam çatışma mevcut değildir ve her ikisi de Çeçen-Kistlerin gelenek-adetlerine ve Gürcü toplum ile var olan toplumsal-kültürel sınırları ve ilişkilerini sürdürmeye önem vermektedir. Burada anlaşılan şey şudur ki, Selefiler ve Sufiler Çeçen-Kist kimliğinin asimileye karşı korunması gerektiği konusunda hemfikirdir ve sadece kimliğin nasıl sürdürülmesi gerektiğiyle ilgili konuda birbirleri arasında anlaşmazlık vardır.

Bazı Çeçen-Kistlerin Suriye'ye gitmeleri konusunda gelenekçi Sufi Çeçen-Kist aydın aşağıdaki vurgulamayı yapmıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 358):

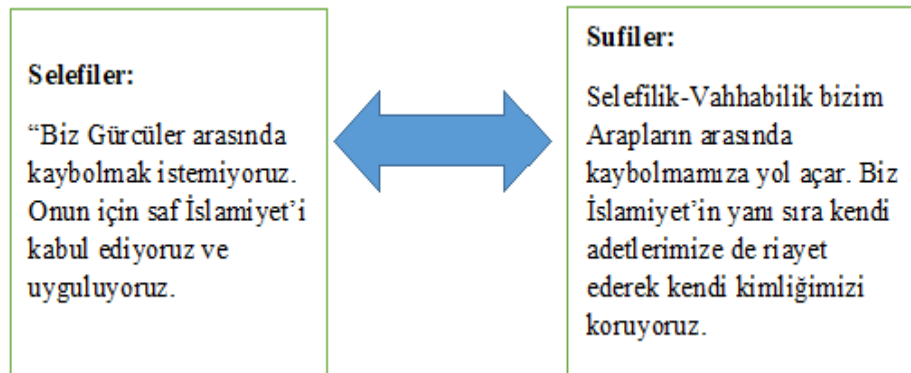

'İŞİD'in İslamiyet ile alakası yoktur. İŞİD Rusya ve Amerika gibi birçok yabancı aktörün ortak çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıkmış bir yapılandırma. Çeçenler Rusya ve Esat rejimine karşı savaşmak için Suriye'ye girmiştir. Ben İŞİD'in yaptığı şeylerin Tarhan Batıraşvili'nin (Ebu Ömer el-Şişani) istediği şeylerden farklı olduğunu gördüm. Lazkiye'de Kuzey Kafkasyalılar yaşamaktadır. Rusya'nın amacı orada yaşayan halkı yok edip bölgeyi kendi kontrolü altında tutmaktır. Tarhan elbette İŞİD içinde yer almakta, ama Çeçenler Özgür Suriye Ordusu ve diğer örgütlerin içindedir...'

Ona göre, Çeçen-Kistler Suriye'ye yurtdışındaki soydaşlarını Rusya'nın zulmünden kurtarmak için gitmiş ve aslında İŞİD ile alakası yoktu. Ebu Ömer el-Şişani'nin istediği şey de "tekdüze İslam Devleti" olarak geçen İŞİD'in kurulması ve büyük "İslam dünyası"nın gerçekleşmesi değildi ve sadece Suriye'deki Çeçenlerin Rusya'dan kurtulmasını istemiştir. Böylece Pankisi'deki Çeçenlerin Suriye'ye gitmesinin arkasında kendi soydaşları ile var olan manevi bağların olduğu anlaşılmaktadır.

Burada görüldüğü gibi, Pankisi'deki Selefilik akımı diaspora kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyondan koruma çabası ve tepkisi olarak ortaya çıkmış, bölgede "İslami devlet" gibi yapılandırmaları kurma niyetini taşımamıştır. Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığı diaspora kimliğini nasıl korumak konusu üzerinde yoğunlaşırken kimliğin korunmasının önemi konusunda hemfikirdirler. Yani Pankisi'deki Selefilik Çeçen-Kist ve Gürcü toplumu arasındaki toplumsal sınırı ve ilişkiyi korumak üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu noktada Pankisi'deki Selefiler Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefiler-Vahhabilerden son derece farklıdır.

Şekil 3. Çeçen-Kist Toplumundaki Selefi-Sufi Anlaşmazlığı

Günümüzde Pankisi Vadisi'nde Selefi-Sufi İlişkileri

Pankisi'de Kültürel Durumun Rahatlaması

Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefilik-Vahhabilik akımı bölgede şeriata dayalı bir "İslam devleti"ni kurmaya yönelirken, Pankisi Vadisi'ndekiler ise Gürcü toplumuna asimilasyona karşı kendi kimliğini korumaya ağırlık vermiş ve bölgede Gürcistan devletinin ilkelerine karşı çıkarak "İslam Devleti" gibi yapılanmaları oluşturma amacını gütmemiştir. Gerçekten de, günümüzde Gürcistan hükümeti Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin Gürcistan'ın toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatına entegrasyonu için çeşitli politikaları uygularken aynı zamanda Çeçen-Kist kimliği ve kültürünün korunmasına destek vermektedir. Bu durum altında Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin toplumsal-kültürel durumu önemli derecede rahatlatmıştır.

Mesela, Gürcistan hükümetinin bakanları Pankisi'nin güvenli bölge olduğunu göstermek için sıkça bölgeyi ziyaret etmektedir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 363). Ayrıca, Gürcistan hükümeti bölgedeki okullara mali desteğini vermekte ve başarılı Çeçen-Kist öğrencilere üniversitelerde bedava okuma imkânını sağlamaktadır (Aydingün, Asker and Üner, 2016: 365).

Bu gelişmeler Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin çoğu tarafından çok olumlu değerlendirilmekte ve Çeçen-Kistlerin Gürcistan devletine toplumsal-kültürel entegrasyonu için önemli adım olarak görülmektedir. Gerçekten de, Ali Asker'in yaptığı mülakatta bir Çeçen-Kist Gürcistan hükümetinin bu tür politikalarından bahsetmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 365):

'Gürcistan hükümeti de bize dikkat etmeye başladı. Hükümet Çeçen-Kistlerin üniversitede bedava okuyabilmesi için 14 kişilik kota ayarladı. Gürcistan'da eğitim için para lazımdır. Bu 14 öğrenci bedava okuyabilecektir. Bu, bizim için çok önemli gelişmedir.'

Ayrıca, Jokolo Köyü Devlet Okulu müdürü olan Nazo da Gürcistan hükümetinin okula desteğinden ve Pankisi'deki eğitim durumunun iyileşmesinden bahsetti (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017):

'Gürcistan hükümeti artık okuldaki derslere mali destek veriyor. Hükümet bizim entegrasyonumuz için birçok şeyi yapıyor. Mesela, ders süresi uzatıldı ve ek kurslar devreye girdi. [...] Ben geleceğimizin çok iyi olacağını düşünüyorum. Bu sene okulumuzdan mezun olan 13 öğrenciden 9 kişi üniversitelere gitmeye başladı. Bu 9 kişiden ikisi ise bursla San Diego Eyalet

Üniversitesi'nin Tiflis şubesinde okumaktadır. Burslu toplam 6 öğrenciden bu ikisi bizim okulumuzdandır.'

Bu mülakatlara göre, Gürcistan hükümeti Pankisi'deki eğitime mali desteği artırmakta ve bu bölgedeki durum çok iyileştiğinden dolayı artık bazı öğrenciler Gürcistan'ın en kaliteli üniversitelerinden birinde bedava okumaya hak kazanmışlardır. Ayrıca birçok başarılı Çeçen-Kist öğrenci üniversitelerde bedava okuyabilecek ve Çeçen-Kistlerin toplumsal-ekonomik entegrasyonu hızlandıracaktır. Ayrıca bu tür politikalar Pankisi'den Arap ülkelerine okumaya giden gençlerin azalmasına da yol açacak ve Vahhabi-Selefilere bölgedeki etkisi azalacaktır. Böylece, Gürcistan hükümetinin Çeçen-Kistlerin entegrasyonuna yönelik politikaları yerel halk tarafından olumlu karşılanmakta ve Gürcistan hükümetinin Çeçen-Kistler üzerindeki etkisi gittikçe artmaktadır.

Aynı zamanda, Pankisi'deki birçok halk sistematik dini eğitimin olmaması konusunda şikâyetçi olduğundan dolayı Gürcistan hükümeti dini meselelere daha fazla yoğunlaşmaktadır. Ali Asker mülakat yaptığında Tiflis'teki bir Çeçen-Kist aydın bu durumu aşağıdaki gibi yorumlamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 365):

'1990'lı yıllardan beri Pankisi üzerinde sistematik devlet politikası yoktu. Bu bölge unutulmuş bölgeydi. Çeşitli uzmanlar Pankisi Vadisi hakkında farklı şeyleri söyleyebilir. Pankisi Vadisi'nde geleneklerin hâkim olduğu toplumsal yapı mevcuttur. Pankisi'deki halk genellikle dini bilgilerden yoksundur. Gürcistan hükümeti Pankisi'dekilerin İslamiyet'i doğru düzgün okuyabilmeleri için medreseleri açmadı. Böyle politikalar uygulanmadı. Gençler Gürcüleşme ve kendi kimliğini kaybetme tehlikesinden korkmaktadır.'

23 Ekim 2017 tarihinde Pankisi'de yaptığım mülakatta bir Çeçen-Kist Pankisi'de geleneklerin hâkim olduğunu ve halkın Kur'an ve Hadis-i Şerif'e dayalı doğru İslami bilgileri öğrenme fırsatının olmadığını dile getirdi. Ayrıca ona göre, ne Sovyetler Birliği hükümeti ne de Gürcistan hükümeti İslami inancı teşvik eden dini politikaları uygulamamıştır. Bu yüzden bu durum Pankisi'deki Çeçen-Kistleri İslamiyet konusunda cahil bırakmış ve onların kimliği Gürcüleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Gençler toplumsal-kültürel asimilasyondan korkup Selefiligi benimsemiştir. Yani İslamiyet ile ilgili devlet politikalarının olmaması Pankisi'dekilerin önemli kısmının radikalleşmesine sebep olmuştur.

Son zamanlarda, Gürcistan hükümeti terörizm ve radikalizme karşı mücadele bağlamında ve azınlıkları Gürcistan devletine entegre etmek için daha somut din politikalarını uygulamaya başlamıştır. Gürcistan hükümeti imamları ve mescitleri Din Ajansı'na bağlamış ve Pankisi'deki dini eğitim ve yönetim içinde daha yoğun şekilde yer almaktadır. Hükümet geleneksel İslamiyet'i (tasavvuf) teşvik ederek Çeçen-Kistleri entegre etmeye çaba harcamaktadır. Bu politikayı, Jokolo eski mescidinin imamı olan Süleyman 2017 yılındaki mülakatında net bir şekilde açıkladı (Wakizaka, Süleyman ile mülakat, 2 Ekim 2017):

'Bizim Gürcistan hükümeti ile ilişkilerimiz gayet iyidir. Hükümet bize çok saygı gösteriyor ve birçok şeyler yapıyor. Şimdi Gürcistan hükümeti bizim mescidimize mali destek veriyor. [...] İmam köylüler tarafından seçilir. Eğer aramızda İslamiyet'i çok iyi bilenler varsa başka yerlerden hiç kimseye muhtaç değiliz. Seçilen imam Tiflis'teki Gürcistan Müslümanlar İdaresi'nden onay alır. Biz Tiflis'e gidip bu idarenin müftüsüyle çok rahat bir şekilde görüşüyoruz.'

Bunu özetlersek, Gürcistan hükümetinin Gürcistan Müslümanlar İdaresi vasıtasıyla Pankisi'deki Müslümanları yönettiği sistem artık inşa edilmiş ve yabancı imamlar bu süreçten dışlanmış. Bu politika geleneksel İslamiyet'i (tasavvuf) teşvik ederek Çeçen-Kistleri Gürcistan devletine entegre etmeyi hedeflemektedir. Üstelik, benimle mülakat yapan Jokolo eski camisinin imamı Süleyman Sufiler ve Selefiler arasında ciddi çatışmanın artık mevcut olmadığını ve günlük hayatta bu iki grup arasında iletişimin devam ettiğini ifade etti (Wakizaka, Süleyman ile mülakat, 23 Ekim 2017).

Pankisi'deki Selefilerin güncel durumu konusunda, onlar Suriye, Irak ve Afganistan'a gitmemekte ve Gürcistan devleti ile de sıkıntı yaşamamaktadır. Jokolo'daki yeni mescidin imamı olan Ali günümüzde Selefiler üzerinde baskının mevcut olmadığını Selefilerin Gürcistan'ın hukuki sistemi çerçevesi içinde faaliyete devam ettiğini ifade etti (Wakizaka, Ali ile mülakat, 23 Ekim 2017). Böylece, günümüzde Pankisi'deki İslamiyet'in Gürcistan devletine entegrasyonu önemli derecede ilerlemiş ve Pankisi'deki ortamın rahatlaması Selefi-Sufi arası ciddi anlaşmazlığının sona ermesine yol açmıştır.

Ayrıca Pankisi'deki Çeçen dilinin durumu da önemli derecede iyileştirilmiştir. Pankisi'deki okullarda Çeçence derslerinin konulmasının süreci ve Çeçence medyayı geliştirme planları hakkında sorular sorduğumda, Jokolo Köyü Devlet Okulu'nun müdürü olan Nazo Gürcistan hükümetinin Pankisi'deki Çeçen-Kistlere yönelik güncel kültür politikalarını olumlu değerlendirdi. Ayrıca o, Avrupa Birliği ve Gürcistan hükümetinin

Çeçence derslerine destek verdiğini anlattı (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017):

‘Şimdi Gürcistan hükümeti Çeçence derslerine mali destek sağlıyor. Biz beşinci ve altıncı sınıfları için Çeçenistan’dan gelen kitapları yardımcı eğitim materyalleri olarak kullanıyoruz. Diğer sınıflar için de Gürcistan hükümeti ders kitaplarını hazırlıyor ve bu süreç tamamlandığında Çeçence dersleri diğer sınıflara da konulabilecek. Ayrıca Avrupa Birliği de bu sürece büyük ölçekli destek veriyor. Gürcistan’ın Avrupa Birliği üyesi olması için herkes Gürcistan da özgür yaşayabilmelidir.’

Pankisi’deki Çeçen-Kistlerin çoğu bu süreci olumlu karşılarken bazıları Çeçence dersinin süresi, öğretmenlerin sayısı ve eğitim materyallerin yetersizliğine değinmektedir. Nazo Çeçence derslerinin güncel durumunu aşağıdaki gibi anlattı (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017):

‘Şimdi Lida okulumuzda Çeçence derslerini veriyor. O, Rusça öğretmeni idi ama Çeçence dersleri müfredata girdikten sonra Çeçence derslerini vermekten de sorumludur. Lida Grozny’da Rusça ve Çeçence uzmanı olarak eğitim almıştır. Eğer Çeçence derslerinin süresi uzatılırsa öğretmenler buradan getirilecek, çünkü Çeçence öğretmeni Gürcüceyi de iyi bilmesi gerekir. Günümüzde Tiflis Devlet Üniversitesi’nin Kafkasya Çalışmaları Bölümü’nde yüksek lisans programına başlayacak öğrenciler var. Onları öğretmen olarak atayabiliriz.’

Üstelik o, Çeçence derslerinin süresinin yetersizliğinden de söz etmiştir (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017): “Elbette, okulumuzda Çeçence toplam ders saati yeterli değildir. Ama şu anki aşama bizim için yeterlidir, çünkü Çeçence edebi dil olarak henüz gelişmemiştir.”

Burada görüldüğü gibi, hem din hem de eğitim konusunda Gürcistan hükümeti daha aktif şekilde Pankisi’deki Çeçen-Kistlere yönelik politikaları uygulamakta ve Pankisi’deki Çeçen-Kist toplumunda kültür ve kimlik konusunda önemli derecede rahatlık sağlanmıştır. Bu durum Pankisi’deki Çeçen-Kistleri Gürcüleşme tehlikesinden uzaklaştırmış ve Pankisi Vadisi’nde Selefi-Sufi anlaşmazlığının sona ermesine sebep olmuştur.

Pankisi'de Sufi-Selefi Anlaşmazlığının Sona Ermesi ve Yeni Sorunlar

Gürcistan'ın Çeçen-Kistlerin entegrasyonuna yönelik çeşitli politikaları Pankisi'deki Çeçen-Kist toplumunda kültür ve kimlik konusunda rahatlık sağlamış ve bu durum Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının sona ermesinde önemli rol oynamıştır.

Ayrıca Pankisi Vadisi'nde daha evrensel sorunların meydana gelmesi de Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının gündemden düşmesine ve Çeçen-Kistlerin bu sorunlara karşı birlikte harekete geçmesine neden olmuştur. Mesela 2018 yılından sonra Pankisi Vadisi'nde planlanan hidroelektrik santralin inşaatına karşı Pankisi'deki bütün halk birlikte eyleme geçmiştir (cf. Protesti Pankisshi gamoudziebeli, 2018; İsayev, 2019). Bir de polisin aşırı güç kullanımı sebebiyle meydana gelen Tamerlan Maçalikaşvili'nin ölümü konusunda Pankisi'deki Çeçen-Kistler ulusal ve uluslararası insan hakları örgütleriyle birlikte Gürcistan hükümetine karşı harekete geçmiştir (Mikeladze, 2018). Böylece çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi daha evrensel sorunların ortaya çıkması Pankisi'de uzun zamandır devam eden Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesine ve toplumun birlikte harekete geçmesine yol açmış ve Pankisi'deki Çeçen-Kistler birlikte Gürcistan hükümetini eleştirmeye başlamıştır.

Ayrıca bu tür sorunlarla Çeçen-Kistlerin dışında Gürcistan içindeki başka etnik gruplar, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler de ilgilenmekte ve onlar Çeçen-Kistlerin faaliyetlerine destek vermektedir (İsayev, 2019; Mikeladze, 2018).

Bu süreçte Pankisi'deki Çeçen-Kistler arasında birliktelik gelişirken kendi toplumuna yönelik özeleştiri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Mesela Pankisi Vadisi'nde aktivist olan Melsi Sufi-Selefi ayrımı ve anlaşmazlığının Gürcistan devletinin güvenlik politikasının ürünü olduğunu ve bu politikanın Gürcistan'daki Çeçen-Kistleri Gürcistan'ın toplumsal-siyasal hayatından dışladığını ileri sürmüştür (Shalvashvili, 23 Ocak 2020):

'Pankisi Vadisi'nde baskıcı güvenlik politikası uygulanmaktadır. Biz bölgede polis tarafından birçok büyük ölçekli olağanüstü operasyonların düzenlendiğini hatırlıyoruz. Gürcistan hükümeti olağanüstü operasyonlar ve aşırı tedbirler hakkında henüz sorulara cevap vermemiştir. Bu durumdan dolayı Pankisi'deki yerel halk Gürcistan hükümetinin davranışının adil olmadığını hissetmektedir. Güç Pankisi'de sıkça kullanılıp onun meşruiyeti tespit edilmezse halk arasında korku ve güvensizlik artar. Eğer bir

suçlu kişi vatandaşa suç işlediyse vatandaş devletten yardım isteyebilir ve devlet onu tehlikeden korur. Ama devlet vatandaşa adaletsiz şekilde davranıp bu hatayı fark etmezse halk arasında güvensizlik duygusu yaratılır. Gürcistan hükümetinin bu davranışı Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin hukuki statüsünü kötüleştirir ve onların devletten dışlanmasına neden olur. Araştırmaya göre Şeşen-Kistlerin %92'si Gürcistan'ı kendi anayurdu olarak görmekte, ama Pankisi'deki halk ne Gürcistan hükümetine ne de Rusya hükümetine güveniyor. [...]

[...]Gürcistan hükümetinin politikası Çeçen-Kistlerin kendi toplumu içinde dışlanmasına sebep olmuştur. [...] Kapsayıcı olmak, milli çıkarları birleştirmek, sahayı oluşturmak ve vatandaşların eşitliğini garanti etmek yerine hükümet güvensizliği ve dışlamayı teşvik ediyor. Ayrıca "tehlikeli Pankisi" algısı ve Çeçen-Kistler hakkındaki olumsuz imajdan dolayı Çeçen-Kistler devamlı olarak kendilerinin Gürcistan'ın örnek vatandaşları olduğunu kanıtlamak zorundadır.

Gürcistan hükümetinin güvenlik politikası hem baskıcıdır, hem de Çeçen-Kist topluluğunun birleşmesini engellemektedir. Gürcistan hükümeti Pankisi'deki Çeçen-Kist toplumunu dini tutuma göre "radikal ve tehlikeli" Müslümanlar ve "ılımlı" Müslümanlara ayırmaktadır. Hükümet kendi müttefiki olarak seçtiği kişileri daha "ilerici ve gelişmiş" Müslümanlar olarak tanımlarken diğer Müslümanları ise "geri kalmış" kesim olarak görmektedir. Bu davranış toplumun yurtiçinde dışlanmasını teşvik ediyor. Fakat son zamanlarda Pankisi'deki halk birleşmeyi ve birçok sorunlar konusunda birlikteliği göstermeyi başardı. Mesela onlar "Halk Kurulu" adlı gayri resmî örgütü kurdu ve bu örgütte gençler ve yaşlılar ortak çıkarları korumak için bir araya geldiler. Siyasetçilerin Pankisi'deki toplumun daha kapalı ve demokratik olmayan özelliklerini vurgulamaları da dikkate değerdir. Bu durum süreci daha belirsizleştirir. Son günlerde, yerel aktivistler ve halk toplumun açık, şeffaf ve demokrat olmasını desteklemeye

başladı. Son olarak, Pankisi Vadisi'nde yaşanan acı olaylar, hükümetin toplumsal hayata bariz müdahalesi, yükselen güvensizlik ve adaletsizlik duygusu gençleri göçe itiyor.'

Melsi'ye göre Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığının Gürcistan hükümeti tarafından yaratılmış tamamen yapay bir sorundur ve Çeçen-Kistleri siyasal-toplumsal hayatından dışlamış ve bölmüştür. Yani Selefi-Sufi anlaşmazlığı Gürcistan'ın "böl ve yönet" politikasının ürünüdür. Gerçekten de bu anlaşmazlık sorunu 1990'lı yıllardan sonra gündeme taşınmış ve Pankisi tıpkı teröristlerin üssü gibi tanıtılmıştır. Bu durumdan Çeçen-Kist imajı Gürcistan'da zedelenmiş ve Çeçen-Kistler teröristlerin destekçileri olarak görülmemek için Gürcistan hükümetine karşı çıkmaktan korkmaktaydılar. Fakat son zamanlarda yeni sorunların ortaya çıkması halk arasında Gürcistan hükümetine karşı güvensizlik ve adaletsizlik duygusunu yükseltmiş ve halk Gürcistan hükümetine karşı harekete geçmeye başlamıştır.

Son dönemde Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültür konusunda rahatlığın sağlanması Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığının belli derecede sakinleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi yeni sorunların ortaya çıkması halk etrafında Gürcistan hükümetine karşı adaletsizlik ve güvensizlik duygusunu yükseltmiş ve bu duygu etrafında Çeçen-Kistler Gürcistan hükümetine karşı birlikte faaliyete başlamıştır. Böylece yeni sorunlar Pankisi'deki Sufi-Selefi çatışmasının sona ermesine neden olmuştur.

Sonuç

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Gürcistan yeni ulus-devlet inşa sürecine girmiş ve bu süreçte azınlıkların Gürcistan devletine entegrasyonu önemli gündem olarak devam etmektedir. Ayrıca 11 Eylül saldırısından sonra Gürcistan'daki Müslüman azınlıklarının entegrasyonu "terörizme karşı mücadele" bağlamında da ele alınmaya ve daha önemsenmeye başlamıştır. Özellikle Pankisi'deki Çeçen-Kistler hem "radikalizme karşı mücadele" hem de azınlıkların entegrasyonu bağlamında ele alınmakta ve Gürcistan'ın siyasal hayatı için büyük önem taşımaktadır.

Çeçen-Kistlerin neredeyse tamamı Müslümanken onların benimsediği geleneksel İslamiyet (tasavvuf) ve kültürü, Hıristiyanlık ve Gürcü kültüründen de önemli derecede etkilenmiştir. Ayrıca Çeçen-Kistlerde gelenekler ve adetler sıkça şeriatın daha önemli rol oynamıştır. Böylece Pankisi'deki Çeçen-Kist toplumunda diğer bölgelerden farklı bir İslami inanç ve sistem oluşmuştur. Ayrıca Sovyetler Birliği dönemindeki ateist

politikalarından dolayı Çeçen-Kistlerin toplumsal hayatı sekülerleştirilmiş ve Gürcüler ve Çeçen-Kistler arasındaki farklar daha da azalmıştır.

Diğer yandan, 1990'lı yıllardan sonra ise Kur'an merkezli saf İslamiyet'i savunan Selefilik Pankisi'de yayılmaya başlamış ve dış ülkelerin desteğiyle özellikle gençler arasında çok etkili olmuştur.

Fakat Pankisi'deki Selefilik ve Kuzey Kafkasya'daki Selefilik arasında önemli fark mevcuttur. Kafkas Emirliği örneği gibi Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefilik-Vahhabilik akımı şeriatın katı şekilde uygulandığı "İslam devleti" gibi yapılanmaları bölgede oluşturmaya yönelmekte ve bu süreçte bölgedeki güçlerle ciddi çatışma içindedir. Diğer yandan, Pankisi'deki Selefilik akımı ise kendi diaspora kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyondan korumaya ağırlık vermektedir. Gürcistan devletinin ilkelerine aykırı olan "İslam devleti" gibi yapılanmaları kurma niyetini gütmemiştir. Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı da "kendi diaspora kimliği asimilasyondan nasıl korunmalıyız?" sorusu üzerine odaklanırken bu iki grup Çeçen-Kist kimliğinin korunmasının önemi konusunda hemfikirdir.

Öyle ki, Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültürü konusunda rahatlama sağlandıktan sonra önemli derecede sakinleşmiştir. Ayrıca çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi yeni sorunların ortaya çıkması Pankisi'deki halkı Gürcistan hükümetine karşı birlikte harekete geçirmiş ve bölgedeki Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesinde önemli rol oynamıştır. Gürcistan devletinin Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültürünün yaşamsı ile entegrasyonu için olumlu tavırları Selefi-Sufi çatışmasını sona erdirmiş ve daha evrensel sorunlar olan çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi konulara yönelmiştir. Onlar için yeni olarak bilinen çevre kirliliği ve insan hakları sorunlarıyla ilgilenecek seviyeye gelmeleri kültürel gelişmenin bir sonucudur.

Sonuç olarak, Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığı diaspora kimliğinin nasıl korunması gerektiğine dair konu üzerinde yoğunlaşmış ve bu anlaşmazlıkta İslam devletini yapılandırmaları ve kurmak gibi bir olgu söz konusu olmamıştır. Bu noktada Pankisi'deki durum diğer bölgelere göre oldukça farklıdır. Ayrıca Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin kültürü ve kimlik konusundaki rahatlanma ve yeni birçok soruna karşı halkın birleşmeye başlaması sebebiyle oluşan kültürel değişim Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığı konusu neredeyse sona ermiş durumdadır.

Kaynakça

- Aydingün, A., Asker, A., & Üner A. (2016). Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, gelenekçilik, kimlik ve siyaset. A. Aydingün, A. Asker & A. Y. Şir (Ed.), *Gürcistan'daki Müslüman toplulukları: azınlık hakları, kimlik ve siyaset* (s. 347-370) içinde. Ankara: AVİM.
- Britton, C. (2014). Caucasus: new decrees of Dokka Umarov on formation of a council of the Caucasus Emirate and abolition of the Province of Iriston. <http://worldanalysis.net/modules/news/article.php?storyid=637>, erişim tarihi: 19.07.2015.
- Brubaker R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and national question in the new Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Chechen Wahhabis destroyed prayer house in Pankisi Gorge. (2011). <http://www.interfaxreligion.com/?act=news&div=7488>, erişim tarihi: 12. 12. 2017.
- Delong-Bas, N. J. (2004). *Wahhabi Islam: from revival and reform to global jihad*. Oxford: Oxford University Press.
- İŞİD'in 5 yıllık cihad planı. (2014). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/isid-in-5-yillik-cihad-plani-1904837>, erişim tarihi: 08. 08. 2020.
- İsayev, S. (2019). Pankisi direnişi. <http://ajanskafkas.com/gorus/pankisi-direnisi/>, 05. 06. 2019.
- Kitagawa, S. (2004). Gurujia Pankisi-keikokumondaino shuzoku, shinkoutekihaikei [Ethnic and confessional backgrounds of the Pankisi Valley issue]. *Kokusai-Seiji*, 138, 142-156.
- Kurtsikidze, Sh., & Chikovani, V. (2002). *Georgia's Pankisi Gorge: An ethnographic survey*. Berkeley: University of California Berkley. http://iseees.berkeley.edu/bps/publications/2002_03-kurt.pdf, erişim tarihi: 20. 11. 2013.
- Margoshvili, L. (1990). *Kul'turno-etnicheskie vzaimootnoshenie mezhdü Gruziej i Chechno-Ingushetie* [The cultural-ethnic relations between Georgia and Chechnya-Ingushetia]. Tbilisi: Metsniereba.
- Mikeladze, T. (2018). Ratom solidaloba pankiss? [Why solidarity with Pankisi?]. <https://emc.org.ge/ka/products/tvalsazrisi-ratom-solidaroba-pankiss>, erişim tarihi: 12. 01. 2020.
- New report on Russian-sSpeaking foreign fighters. (2017). <https://crestresearch.ac.uk/comment/russian-speaking-foreign-fighters/>, erişim tarihi: 11. 11. 2020.
- Prasad, C. (2012). Georgia's Muslim community: A self-fulfilling prophecy?. *ECMI working paper*, 58.

- Prayer house destroyed in Pankisi Gorge, residents assert. (2011). <http://dagestan.eng.kavkaz-uzel.ru/articles/13901/>, erişim tarihi: 12. 03. 2016.
- Protesti Pankisshi gamoudziebeli sakmeebis gamo da sapirispiro shedegi archevnebshi [Çözülmemiş davalar ve seçimdeki karşıt sonuçlarla ilgili Pankisi'de Protesto]. (2018). <https://radioway.ge/news/politics/item/846-%E2%80%9Eeqistebis-sindissa-da-namusze-iybos-pankisshi-zurabishvilis-gamarjveba%E2%80%9C>, erişim tarihi: 29. 10. 2018
- Sanikidze, G. (2007). Islamic resurgence in the modern Caucasian region: 'global' and 'local' Islam in the Pankisi Gorge. T. Uyama (Ed.), *Regional and transregional dynamism in Central Eurasia: Empires, Islam and politics* (s. 263-280) içinde. Sapporo: Hokkaido-Daigaku Shuppankai.
- Shalvashvili, M. (2020). Dominanturi mzera [Hakim bakış]. <https://emc.org.ge/ka/products/dominanturi-mzera-pankisi>, erişim tarihi: 23. 01. 2020.
- Siprashvili, N. (2014). *Islamic revival in Georgian-Chechen border area*. University of Bergen, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tanaka, S. (2000). Shinno shuujin: makenai Chechen-jin [The genuine prisoners: Chechens, who do not surrender]. <http://tanakanews.com/a0113chechen.htm>, erişim tarihi: 15. 04. 2016.
- Traynor, I. (2002). Georgia: the US opens new front in war on terror. http://www.guardian.co.uk/print/0%2c38%2c4377612_10368%2c200.html, erişim tarihi: 11. 10.2010.
- Tsulaia, I. (2011). To be Kist: between Georgian and Chechen. V. Voronkov (Ed.), *Changing identities: Armenia, Azerbaijan and Georgia* (s. 126-147) içinde. Tbilisi: Heinrich Böll Stiftung South Caucasus.
- Vatchagaev, M. (2015). Caucasus Emirate and Islamic State split slows militant activities in North Caucasus. <https://jamestown.org/program/caucasus-emirate-and-islamic-state-split-slows-militant-activities-in-north-caucasus-2/#.VOKW5vmUe4Y>, erişim tarihi: 09. 09. 2019.
- Wakizaka, K. (2020) Rusya ve Kafkas Emirliği arasında Çeçen milliyetçiliği. *Türkiye siyaset bilimi dergisi*, 3 (2): 165-182.
- Wilhelmsen, J., & Youngman, M. (2020). Violent mobilization and non-mobilization in the North Caucasus. *Perspectives on terrorism*, 14 (2): 2-10.
- 2014 General Population Census Main Results. (2016). Tbilisi: National Statistics Office of Georgia.

